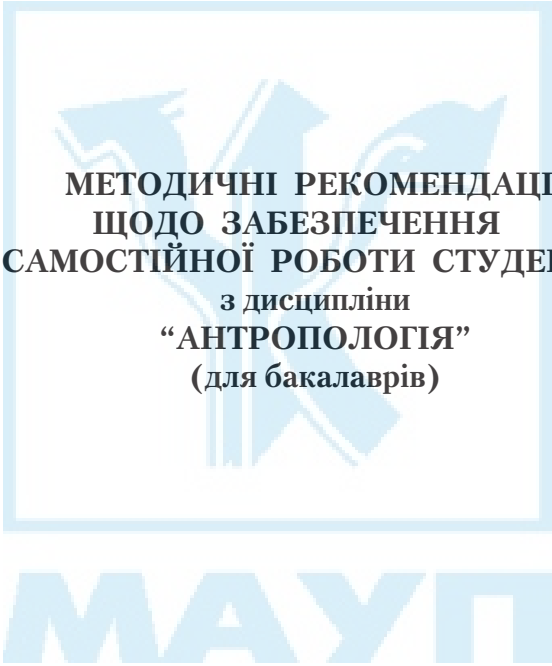

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“АНТРОПОЛОГІЯ”
(для бакалаврів)**

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено професором *О. Л. Туриніною* та провідним фахівцем кафедри соціології *О. О. Нестеренко*

Затверджено на засіданні кафедри загальної та практичної психології (протокол № 2 від 19.10.07)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Туриніна О. Л., Нестеренко О. О. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Антропологія” (для бакалаврів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 42 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план дисципліни, методичне забезпечення самостійної роботи, плани семінарських занять, тестові завдання, питання для самоконтролю, список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Самостійна робота студентів спрямована на забезпечення загальноосвітньої та практичної підготовки згідно з професійними інтересами кожного студента, сприяє формуванню незалежних поглядів, умінню обґрунтувати свою точку зору, самостійному виконанню запропонованого завдання. Така форма занять поглиблює здобуті студентами знання, надає можливості набуття практичних навичок, а отже і вимагає і відповідного навчально-методичного забезпечення цієї форми навчального процесу.

Метою курсу “Антропологія” є ознайомлення студентів з основами антропологічних знань – науки про мінливість фізичного типу людини в часі та просторі.

Самостійна робота студентів передбачає формування самостійності у здобутті знань, способах оволодіння складними вміннями і навичками, вчить бачити зміст та мету роботи, організовує власну самоосвіту, формує вміння по-новому підходити до вирішення питань, оптимізує пізнавальну, розумову активність і самостійність, здатність до творчості.

Видами самостійної роботи є: робота з підручником та навчально-методичними посібниками за визначеною проблематикою, опрацювання лекційного матеріалу, аналітичний огляд, слухання, обговорення, конспектування, вирішення завдань та проблемних ситуацій, написання рефератів, контрольних робіт, підготовка до семінарських (практичних) занять, до заліку, іспиту. Самостійна робота студентів є аудиторна та позааудиторна.

Ступінь оволодіння знаннями встановлюється в процесі поточного та підсумкового контролю. Поточний контроль здійснюється шляхом усного опитування, перевірки домашнього завдання під час індивідуальної бесіди за підсумками перевірки контрольних робіт. Протягом семестру студенти повинні підготувати реферат і періодично звітувати про самостійне опрацювання окремих питань курсу.

Підсумковий контроль знань здійснюється під час заліку, який проводиться в усній або письмовій формі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“АНТРОПОЛОГІЯ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми	Кількість годин		
		Лекції	Сем. зан.	Сам. роб.
1	2	3	4	5
	Змістовий модуль I. Антропологія як наука			
1	Загальні уявлення про антропологію	2		
2	Антропологічні знання Античності та Середньовіччя	2		2
3	Формування антропології як окремої наукової дисципліни	2		2
4	Розвиток антропології в Україні		2	2
	Змістовий модуль II. Методики та методи антропологічних досліджень			
5	Методика палеоантропологічних досліджень	2		2
6	Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень	2	2	
	Змістовий модуль III. Антропогенез як галузь антропології			
7	Місце людини в природі. Еволюційні попередники людей	2	2	2
8	Характеристика архантропів як найдавніших людей	2		
9	Характеристика палеоантропів як давніх людей	2		
10	Характеристика неоантропів як людей сучасного фізичного типу	2	2	
11	Проблеми процесу антропогенезу на сучасному етапі			2

1	2	3	4	5
	Змістовий модуль IV. Расовий поділ людства			
12	Варіації антропологічних ознак серед населення земної кулі. Походження рас		2	2
13	Антропологічна структура народів Європи і Африки	2		
14	Антропологічна структура народів Азії	2		
15	Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії	2	2	2
16	Антропологічний склад українського народу			2
Разом годин: 54				

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I. Антропологія як наука

Тема 1. Загальні уявлення про антропологію

Ключові поняття: антропологія, мінливість фізичного типу людини, антропогенез, морфологія, фізіологія, зв'язок антропології з іншими науками, методи антропологічних досліджень.

Починаючи вивчення теми, спочатку даємо визначення терміна антропологія, який був введений давньогрецьким мислителем Аристотелем ще в IV ст. до н. е. (з давньогрецької це “наука про людину”).

Зміст антропології як науки визначається по-різному:

- французькі просвітителі XVIII ст. визначали антропологію як універсальну науку про людину, яка вивчає біологічну історію, матеріальну й духовну культуру викопних і сучасних людей, психологію мови тощо;
- прихильники іншої точки зору (кінець XX ст.) розглядають антропологію як науку про мінливість фізичного типу людини у часі та просторі.

Антропологія як наука включає в себе три розділи: антропогенез, морфологію, фізіологію людини та расогенез.

Антропологія в системі наукових знань пов'язана з іншими природничими та гуманітарними дисциплінами — біологією, геологією, психологією, історією, археологією, етнологією, демографією тощо.

Як наука антропологія використовує суто біологічні методи, які ґрунтуються на фіксації морфологічних ознак живих людей та кісткових решток.

Теми рефератів

1. Антропологія як наука.
2. Методологічні основи антропологічних досліджень.
3. Основні етапи формування антропологічних знань.
4. Антропологічні дані як джерело історичної інформації.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що означає термін “антропологія”?
2. Хто і коли ввів термін “антропологія”?
3. Які розділи входять у систему антропологічних знань?
4. Місце антропології в системі наук.
5. Назвіть основні підходи до визначення змісту антропології.
6. Які методи використовує антропологія?
7. Розкрийте зв'язок антропології з біологією.
8. Специфіка зв'язку антропології з психологією.
9. Окресліть коло історичних питань, для висвітлення яких використовують антропологічні дані.
10. Яким чином взаємопов'язані антропологія та археологія?

Література [2; 3; 7—13; 21; 35]

Тема 2. Антропологічні знання Античності та Середньовіччя

Ключові поняття: античні мислителі, схоласти, прямоходіння, здатність мислити, членороздільне мовлення, антропологічна класифікація людства, анатомічна будова шимпанзе.

При вивченні теми слід звернути увагу на те, що перші спроби визначити походження та місце людини в природі зробили античні мислителі. Знайомлячись із антропологічними ідеями Анаксимандра (610 — 546 рр. до н. е.), звертаємо увагу на його умовивід про походження всього живого від першооснови життя — безмежного (“апейрону”), про походження людини з води. Заслужують уваги цікаві ідеї Демокріта та Емпедокла щодо походження людей.

Місце людини в органічному світі визначив давньогрецький мислитель Аристотель у працях “Історія тварин”, “Про частини тварин”, “Про виникнення тварин”, “Про душу”. За його твердженням, людина посідає панівне становище на землі завдяки прямоходінню, здатності мислити, членороздільному мовленню, наявності руки.

Засвідчуємо внесок римського поета та філософа Лукреція Кара, який у поемі “Про природу речей” намітив поділ історії людства на мідний, кам’яний та залізний віки.

З’ясовуємо роль праці інших діячів Античності: давньогрецького мандрівника, історика та географа Геродота, давньогрецького лікаря, хірурга Гіппократа.

У середньовічній Європі вивчення природи й людини було заборонено церквою та світською владою. Але в цей період у італійського філософа Л. Ваніні народилася ідея спорідненості людини з мавпою. Особливої уваги заслуговують твори середньовічних вчених-схоластів.

Середньовічний арабський вчений та мандрівник X ст. Аль-Масуді зробив опис груп народів. На цей час припадають великі географічні відкриття, розширюються уявлення про населення землі. Виникає перша в світі класифікація людства, автором якої є Ф. Бернье.

Теми рефератів

1. Внесок давньогрецьких мислителів у розвиток антропологічних знань.
2. Свідчення античних авторів про етнічний та антропологічний склад давнього населення території України.
3. Накопичення антропологічних знань у добу Середньовіччя.
4. Двоїсте розуміння змісту антропології західноєвропейською наукою в XVI ст. н. е.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Хто з античних вчених розглядав проблеми походження людини?
2. Завдяки яким рисам людина, за Аристотелем, посідає панівне місце в природі?
3. Хто з мислителів Стародавньої Греції навів свідчення про давні племена та народи, які жили на території сучасної України?
4. Хто і коли запропонував першу в світі расову класифікацію людства?

5. Як відбувався розвиток антропологічних теорій в епоху Середньовіччя?
6. На якому етапі розвитку антропології виникло розмежування її змісту?
7. В чому сутність біологічної антропології?
8. В чому сутність небіологічної антропології?
9. Який внесок у розвиток антропології зробили вчені-схоласти?
10. Хто створив першу в світі класифікацію людства?

Література [1–3; 7–13; 19; 21]

Тема 3. Формування антропології як окремої наукової дисципліни

Ключові поняття: натуралісти, теорія антропогенезу, расознавчі студії, расові класифікації людства, Велика Сибірська експедиція, моногеністи, полігеністи, класифікація людства, дарвінізм, неандертальці, пітекантропи, антропологічні товариства.

У середині XVIII ст. вчені теоретично обґрунтували спорідненість людини і тварини. В цей же час шведський натураліст К. Лінней розробив класифікацію біологічних видів, він поділив рід Homo на дві групи: людину розумну та людину лісову. Одночасно і французькі філософи-матеріалісти Д. Дідро, К.-А. Гельвецій, Ж. О. Ламетрі порівнювали людину і тварину.

На початку XIX ст. французький натураліст основоположник еволюційного вчення Ж. Б. Ламарк запропонував теорію антропогенезу. Він вважав, що предки людей вдосконалилися завдяки дії природного відбору та “внутрішній силі” — прагнення всіх живих організмів до прогресу.

Карл Лінней, проаналізувавши фізичні, психологічні, культурно-побутові особливості основних расових груп, запропонував свою класифікацію людства. Термін “раса” був вперше застосований щодо людини Ж. Л. Л. Бюффоном.

Перші цілеспрямовані дослідження в галузі расознавства в Росії припадають на XVIII ст., коли з ініціативи М. Ломоносова була організована Велика Сибірська експедиція (1733–1743 рр.), одним із завдань якої було — визначити фізичні риси корінних народів Сибіру й Далекого Сходу.

На початку XIX ст. серед природознавців Західної Європи різко загострилася боротьба між моногеністами, які твердили, що людство

походить з єдиного кореня та полігеністами, які доводили, що раси походять від різних біологічних видів.

У 1859 р. видатний англійський учений Ч. Дарвін опублікував книгу “Походження видів шляхом природного відбору”, де обґрунтував теорію еволюції природи. Після появи книги Ч. Дарвіна “Про походження видів” різко посилилася увага до кісткових решток викопних людей. У гроті Фельдгофер у долині Неандерталь поблизу німецького міста Дюссельдорфа були знайдені кісткові рештки неандертальця. Пізніше голландський лікар та анатом Е. Дюбуа на острові Ява знайшов кісткові рештки викопної істоти, яку назвав пітекантропом.

У 50–60 роках ХІХ ст. виникають антропологічні товариства – перші наукові осередки, метою яких було всебічне вивчення людини. Особливу увагу звертаємо на роботу Паризького наукового антропологічного товариства та російського товариства любителів природознавства, створеного при Московському університеті.

Теми рефератів

1. Етапи становлення та розвитку сучасної антропології.
2. Значення праць К. М. Бера для розвитку знань про людину.
3. Виникнення антропологічних товариств та їх внесок у розвиток антропології.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Теорія Ч. Дарвіна про еволюцію природи.
2. Який поділ роду Ното запропонував Карл Лінней?
3. У чому сутність ламарківської теорії антропогенезу?
4. Значення антропологічних товариств у формуванні антропології як науки.
5. Основна ідея моногеністів.
6. Основний постулат полігеністів.
7. З чим пов’язують перші антропологічні дослідження в Росії?
8. Антропологічні знахідки в гроті Фельдгофер.
9. Де та ким були знайдені викопні рештки пітекантропа?
10. Антропологічна спадщина Миколи Міклухо-Маклая.

Література [1–3; 7–13; 19; 21]

Тема 4. Розвиток антропології в Україні

Ключові поняття: місце людини в природі, антропологічний склад українського народу, кабінет антропології, українські антропологічні

експедиції, антропологічні дослідження давнього та середньовічного населення України.

При вивченні теми треба розглянути основні етапи розвитку антропологічної думки в Україні, проаналізувати внесок у розвиток науки М. Максимовича, Де ла Фліза та П. Чубинського.

Особливої уваги заслуговує життя та творчість Федора Вовка, оскільки саме з його ім'ям пов'язані досягнення антропології в Україні. Також слід розглянути основні напрями діяльності антропологічних осередків Києва, Харкова, Львова та інших міст України у 20–30 роках ХХ ст., ознайомитися із працями А. Носова, С. Руденка, І. Чаковського, Р. Ендика, Л. Ніколаєва.

Знайомимося із досягненнями вітчизняної антропології у другій половині ХХ ст. Антрополого-одонтологічні та дерматогліфічні дослідження в Україні. Дослідження давнього населення та населення України у середні віки.

Сучасний стан антропологічної науки, напрями сучасних антропологічних досліджень.

Теми рефератів

1. Розвиток антропології в Україні.
2. Антропологічні дослідження Павла Чубинського.
3. Антропологічна спадщина Федора Вовка.
4. “Антропологічні портрети” давньої людності України.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які етапи розвитку антропологічної науки ви знаєте?
2. Внесок А. Шафонського в розвиток антропології в Україні.
3. Антропологічна спадщина М. Максимовича.
4. Основні антропологічні ідеї Де ла Фліза.
5. Павло Чубинський про антропологічний склад українського народу.
6. Внесок Федора Вовка у розвиток української антропології.
7. В яких напрямках працювали українські антропологи в 20–30 роках ХХ ст.?
8. Особливості розвитку вітчизняної антропології у другій половині ХХ ст.
9. Антропологічні дослідження давнього та середньовічного населення України.
10. Сучасний стан розвитку антропологічної науки в Україні.

Література [8; 9; 18; 23; 26; 32; 33]

Змістовий модуль II. Методики та методи антропологічних досліджень

Тема 5. Методика палеоантропологічних досліджень

Ключові поняття: сутність та напрями палеоантропологічних досліджень, антропологічний інструментарій, методика збору антропологічних матеріалів, визначення біологічного віку людини за кістковими рештками, статеві відмінності в морфології кісток, морфологія людського черепа, краніометричні точки, морфологія посткраніального скелета, остеометричні точки, методи визначення росту та пропорцій тіла людини.

У першу чергу, треба засвоїти сутність антропометрії — антропологічної методики, яка полягає у вимірі тіла або скелета людини. Антропометрія має свої розділи: краніометрію та краніоскопію — вивчення вимірних та описових ознак черепа; остеометрію та остеоскопію — дослідження розмірів та візуальних характеристик кісток посткраніального скелета; соматометрію та соматоскопію — визначення розмірів та якісних ознак тіла живої людини, включаючи голову; антропометричні обстеження останньої називають кефалометрією та кефалоскопією.

Антропометричний інструментарій це: антропометр, антропометрична стрічка, ковзний циркуль, координатний циркуль, товщинний циркуль, штатив Моллісона, гоніометр, мандибулометр, остеометрична дошка, або вимірювальний штатив Р. Мартіна.

Звертаємо увагу на етапи палеонтологічних досліджень. Палеонтологічні дослідження живих людей та антропологічна реконструкція обличчя людини за її черепом як основні напрями палеонтологічних досліджень.

Перед тим як перейти до вивчення визначення віку й статі за кістками скелета, необхідно розглянути анатомічні особливості його будови. Біологічний та паспортний вік не завжди збігаються, оскільки на біологічний вік впливають умови життя, характер харчування, хвороби тощо.

Треба знати схему визначення віку людини за її кістковими рештками Р. Мартіна та шкалу оцінки стертості зубів за О. Зубовим.

При визначенні статі людини досліджують будову черепа, таза та морфологічні особливості довгих трубчастих кісток, аналізують статеві відмінності у будові кісток чоловіків та жінок.

Методи краніометрії та краноскопії застосовуються за допомогою вивчення краніометричних точок — системи опорних точок у місцях перетину черепних швів або частин черепа, які найбільше виступають.

Реконструкція обличчя за черепом відбувається шляхом відтворення м'яких тканин обличчя за рельєфом кісток з урахуванням вікових, статевих та расових особливостей.

При вивченні методів визначення довжини тіла та його пропорцій слід пам'ятати, що існує близько 20 таких методів і жоден з них не позбавлений недоліків.

Теми рефератів

1. Методи антропологічних досліджень.
2. Методи визначення віку людини за її кістковими рештками.
3. Відмінності у будові тіла чоловіків та жінок, які дозволяють визначити стать людини при антропометрії.
4. Методи визначення довжини тіла та його пропорцій.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що таке антропометрія?
2. Окресліть основні напрями антропометричних досліджень.
3. Охарактеризуйте основні етапи палеонтологічних досліджень.
4. Назвіть антропометричний інструментарій.
5. Як визначається вік людини на підставі викопних решток?
6. Яку схему визначення віку людини за її кістковими рештками запропонував Р. Мартін?
7. Шкала оцінки стертості зубів за О. Зубовим.
8. Як визначається стать людини за її кістковими рештками?
9. Як відбувається реконструкція обличчя за черепом людини?
10. Як визначається зріст та будова тіла людини за допомогою методів антропології?

Література [2; 3; 5; 7—13; 16; 20; 27; 31; 39]

Тема 6. Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень

Ключові поняття: програма і методи дослідження сучасних людей, описові, якісні, кількісні вимірювальні ознаки, соматометрія та соматоскопія, морфологія зубів, капілярні лінії долоні та пальців людини, аглютинація, група крові.

Соматометрія та соматоскопія передбачають вивчення волосяного покрыву та пігментації, кольору шкіри та очей, будову голови та обличчя, а також морфологічні особливості тіла людини.

При вивченні цієї теми треба розглянути таке: особливості волосяного покрыву та пігментації; схему Р. Мартіна для класифікації форм волосся голови; появу бороди та волосся на грудях у чоловіків; фактори, від яких залежить колір шкіри; різні підходи до визначення кольору шкіри (Ф. Лушан, Р. Мартіан, В. Бунак); колір волосся, шкалу німецького антрополога С. Фішера; колір очей; пігментацію очей за В. Кунаком.

Будова голови та обличчя визначаються за допомогою системи антропологічних точок. Необхідно розглянути основні виміри, показники та описові ознаки голови. Так само і для вимірів тіла живої людини використовують систему антропометричних точок на тулубі. В цій темі розглядається умовна рубрикація довжини тіла людини за Р. Мартіном та характеристика пропорцій тіла за П. Башкировим.

Одонтологічні дані можна отримати шляхом вивчення зубів людини. Тут необхідно звернути увагу на: класифікацію зубів, їх структуру, форму прикусу, діастему, редукцію верхнього латерального різця, горбик Карабеллі, розміри молярів.

Дерматогліфічні методи — вивчення капілярного рельєфу шкіри. До дерматогліфічних характеристик належать: капілярні візерунки на подушечках пальців (дуги, кола, завитки) та лінії долоні.

Гематологічні методи пов'язані із вивченням крові людини: групи крові, резус-фактора, гемоглобіну та ферменти. Виникнення цих методів пов'язують з тим, що в 1900 р. австралійський учений К. Ландштайнез відкрив явище аглютинації — злипання червоних кров'яних тілець (еритроцитів) при змішуванні їх з плазмою крові.

Теми рефератів

1. Методика соматологічних досліджень в антропології.
2. Методика одонтологічних досліджень в антропології.
3. Аналіз дерматогліфічних методів антропологічних досліджень.
4. Гематологічні ознаки як джерело антропологічної інформації.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що вивчає краніологія?
2. Предмет дослідження остеології.

3. Схема Р. Мартіна для класифікації форм волосся голови.
4. Класифікація пігментації шкіри за Р. Мартіном.
5. Розкажіть про шкалу Ф. Лушана.
6. Умовна рубрикація довжини тіла людини за Р. Мартіном.
7. Характеристика пропорцій тіла за П. Башкировим.
8. Як отримують одонтологічні дані?
9. Що є предметом дослідження дерматогліфіки?
10. Що вивчає гематологія?

Література [1; 7–13; 21–23; 27; 31; 39]

Змістовий модуль III. Антропогенез як галузь антропології

Тема 7. Місце людини в природі. Еволюційні попередники людей

Ключові поняття: представники біологічного роду Ното, людина та тварина, церебралізація, локомоція, формування руки людини, виготовлення та використання знарядь праці, найдавніші еволюційні витоки людини, австралопітеки, людина вміла, гомініди, “гомінідна триада”.

Вивчаючи цю тему треба розглянути систематику роду Ното; визначити характеристики людини, які притаманні лише їй; дати порівняльну характеристику людини і хребетних, ссавців і приматів. Визначити передумови виникнення “людини розумної”; передумови формування людського суспільства.

Найдавніші еволюційні витоки людини пов'язують з тим, що представники австралопітеків (викопних прямоходячих мавп) та сучасних антропоїдів мають спільного предка, представника над-родини гоміноїдів. Характеристика єгиптопітеків, дріопітеків, проконсулів, рамапітеків, кеніапітеків, гомінідів. Австралопітеки як безпосередні попередники людей. Місце в еволюційній системі людства “людини вмілої”. Межа між людиною та твариною.

Теми рефератів

1. Місце людини в природі.
2. Австралопітеки як безпосередні попередники людства.
3. Порівняльна характеристика людини та тварин.
4. Межа між людиною та твариною.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Поділ роду *Homo*.
2. Які характеристики притаманні лише людині?
3. Що є спільного між людиною та приматами?
4. Назвіть відмінні риси людини і приматів.
5. Які спільні риси є у людини і ссавців?
6. Визначте спільні морфологічні риси людини та хребетних.
7. Які передумови виникнення людського суспільства знаєте?
8. Характеристика надродина гоміноїдів.
9. Австралопітеки як безпосередні попередники людей.
10. Місце в еволюційній системі “людини вмілої”.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 8. Характеристика архантропів як найдавніших людей

Ключові поняття: поява перших людей на земній кулі, олдуванський пітекантроп, атлантропи, осередки гомінізації, синантропи, ашельська археологічна культура, місце поселення та суспільний устрій архантропів.

Вплив природних умов на процес антропогенезу, поява перших людей на земній кулі. Загальна характеристика архантропів як представників біологічного виду *Homo erectus* (людини прямоходячої). Особливості олдувайських пітекантропів та атлантропів Африки, пітекантропів о. Ява, синантропів Китаю, архантропів Європи.

Трудова діяльність архантропів, поява перших знарядь праці. Місця поселення та особливості суспільного устрою архантропів. Найдавніші житлові конструкції. Використання вогню.

Теми рефератів

1. Архантропи — найдавніші люди на землі.
2. Поселення архантропів на території сучасної Європи.
3. Ашельська археологічна культура.
4. Ранній етап становлення людського суспільства.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які природні умови передували появі на землі перших людей?
2. Коли на земній кулі з'явилися перші люди?
3. Де на земній кулі були виявлені рештки архантропів?
4. Коли люди вперше почали використовувати вогонь?

5. Що вважають прабатьківщиною людства?
6. Розкажіть про синантроп, або китайську людину.
7. Які характерні риси фізичної будови притаманні найдавнішим “європейцям”?
8. Якою була будова тіла архантропів?
9. Особливості ашельської археологічної культури.
10. Охарактеризуйте ранній етап становлення людського суспільства.

Література [1; 3; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 9. Характеристика палеоантропів як давніх людей

Ключові поняття: поява на землі палеоантропів або неандертальців, місця знаходження стоянок давніх людей, ранні та пізні (класичні) неандертальці, мустьєрська археологічна культура.

Відомі поселення палеоантропів на території Передньої та Центральної Азії, Іраку, Туреччини, Ірану, Китаю, Сибіру. Серед європейських палеоантропів розрізняють дві групи: ранні (пресипієнси, або преанандертальці) та пізні, або “класичні”.

Взаємозв'язок завершальних етапів ашельської мустьєрської культури з палеоантропами, мустьєрська “кам'яна індустрія”. Знаряддя праці мустьєрської доби. Особливості полювання палеоантропів. Поява перших житлових конструкцій, прагромад, перших поховань, перших форм згуртованості. Зародження первісного мистецтва, первісних релігійних уявлень.

Теми рефератів

1. Палеоантропи — давні люди.
2. Виникнення первісного мистецтва.
3. Мустьєрська археологічна культура.
4. Давні люди на теренах України.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Де знаходилися поселення палеоантропів?
2. Які групи європейських палеоантропів ви знаєте?
3. Особливості ранніх палеоантропів.
4. Особливості класичних палеоантропів.
5. Розкажіть про мустьєрську культуру.
6. Особливості виготовлення знарядь праці в мустьєрський період.

7. Специфіка полювання палеоантропів.
8. Характеристика перших штучних жител.
9. Поява перших прагромад.
10. Місце палеоантропів у процесі антропогенезу.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37]

Тема 10. Характеристика неоантропів як людей сучасного фізичного типу

Ключові поняття: місце виникнення неоантропів, моноцентризм, поліцентризм, центри сапієнтації, кроманьйонці, верхньопалеолітична доба.

Вважалося, що неоантропи виникли 40–35 тис. років тому, їх появу пов'язують зі змінами у розвитку матеріальної та духовної культури: остаточно утвердився родинний лад, виникло мистецтво і значно ускладнилися родинні уявлення. Американський дослідник Вілсон висунув гіпотезу, згідно якої найдавніші *Homo sapiens* з'явилися приблизно 200 тис. років тому в Африці.

Особливості моноцентризму та поліцентризму. Моноцентризм – антропологічна теорія, за якою процес формування неоантропів відбувався в одній досить широкій зоні, яка охоплювала Північно-Східну Африку, Передню Азію, Південну та Південно-Східну Європу.

Поліцентризм – антропологічна теорія, за якою процес формування неоантропів відбувався в декількох місцях.

При вивченні теми необхідно детально розглянути характеристики верхньопалеолітичної людності, кроманьйонців, людей гримальдійського та брюнського типу. А. Том виділив три основні осередки сапієнтації: західний – європеїдно-негроїдний; та східні – монголоїдний та ведоавстралоїдний.

Теми рефератів

1. Антропологічний аналіз теорій виникнення неоантропів.
2. Антропологічні характеристики європейських неоантропів.
3. Зародження первісних релігійних уявлень.
4. Особливості первісного мистецтва.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які теорії про місце і час виникнення неоантропів ви знаєте?
2. Теорія моноцентризму.
3. Теорія поліцентризму.

4. Коли, ким та як заселялася територія Америки та Австралії?
5. Які риси фізичного типу були притаманні кроманьйонцям Західної Європи?
6. Що означає термін “сапієнтація”?
7. Які осередки сапієнтації виділив А. Том?
8. Який спосіб життя вели люди доби верхнього палеоліту?
9. Зародження первісної форми релігії.
10. Організація влади та управління людей доби верхнього палеоліту.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 29; 37]

Тема 11. Проблеми процесу антропогенезу на сучасному етапі

Ключові поняття: прабатьківщина людства, теорія африканського походження людства, південноазійська та сибірська теорії прабатьківщини людства, розвиток мозку первісних людей, соціогенез, антропогенез, майбутня еволюція людства.

При вивченні теми треба проаналізувати визначення сучасною наукою прабатьківщини людства — основний осередок процесу антропогенезу. Теорія африканського походження людства та основні аргументи для її підтвердження. Південноазійська та сибірська гіпотези про місцезнаходження прабатьківщини людства.

Наукової дискусії про розвиток мозку первісних людей. Виникнення мовлення та мислення. Ранні етапи соціогенезу: моноцентризм чи поліцентризм.

Майбутня еволюція: роль природного відбору, мутаційного процесу, ізоляції, хвиль кількості. Фактори, що впливають на антропогенез, рушійні сили антропогенезу. Посилення колективного розуму. Забруднення атмосфери, глобальні зміни компонентів середовища.

Теми рефератів

1. Аналіз соціального аспекту антропогенезу.
2. Філогенез психіки людини.
3. Еволюція людини в майбутньому.
4. Екологічний вплив на процес антропогенезу.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Де виявлено основний осередок процесу антропогенезу?
2. Розкрийте сутність теорії африканського походження людства.

3. Південноазійська гіпотеза місцезнаходження прабатьківщини людства.
4. Охарактеризуйте сибірську гіпотезу прабатьківщини людства.
5. Що таке природний відбір?
6. Опишіть людину майбутнього.
7. Як екологія впливає на процес антропогенезу?
8. Глобальні зміни середовища та їх вплив на людину.
9. Назвіть основні чинники які впливають на антропогенез.
10. Рушійні сили антропогенезу.

Література [1; 3; 4; 7–14; 17; 24; 25; 28; 35; 36]

Змістовий модуль IV. Расовий поділ людства

Тема 12. Варіації антропологічних ознак серед населення земної кулі. Походження рас

Ключові поняття: мінливість, варіації основних одонтологічних, дерматогліфічних, гематологічних ознак, ареал, раса, етнос, популяція, расовий поділ людства, раса, расоутворення, чинники расоутворення, ізоляція, метисація, “генний дрейф”, грацилізація та брахікефалізація, адаптація.

Звертаємо увагу на мінливість морфологічних ознак серед населення земної кулі: мінливість морфологічних ознак, варіації одонтологічних ознак, різноманіття дерматогліфічних показників, мінливість гематологічних ознак.

Треба з'ясувати основні принципи расової класифікації людства. Розглянути антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського, М. Левіна. Морфологічна характеристика основних расових груп людства: великої європеїдної (євразійської); великої негроїдної (екваторіальної, або австрало-негроїдної); монголоїдної (азійсько-американської).

Гіпотези про час виникнення расових відмінностей серед людності земної кулі. Чинники процесу расоутворення. Вплив зовнішнього середовища на формування великих рас. Адаптивний характер негроїдних (темний колір шкіри, густе кучеряве волосся, широкий ніс, вузька, довга й висока голова тощо), європеїдних (світлий колір шкіри, вузький ніс, що виразно випинається з площини обличчя тощо) та монголоїдних (плескатість обличчя, слабке випинання носа тощо)

ознак. Вплив екологічних чинників на формування антропологічних особливостей.

Роль географічної ізоляції у процесі формування расових відмінностей. Генетико-автоматичні процеси, або “генний дрейф”. Змішування як важливий чинник расотворчих процесів.

Зміни расових ознак та їхніх комплексів у процесі соціально-економічного розвитку людства. Процеси грацилізації та брахікефалізації.

Теми рефератів

1. Мінливість морфологічних ознак серед населення земної кулі.
2. Історія рас. Расові класифікації людства.
3. Характеристика принципів расових класифікацій людства.
4. Раси та расизм.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які існують морфологічні варіації народів світу?
2. Які специфічні особливості одонтологічних ознак серед населення земної кулі ви знаєте?
3. Що таке “раса”?
4. Які расові класифікації ви знаєте?
5. Що таке малі та великі раси?
6. Чи змінювалися расові ознаки в процесі соціально-економічного розвитку людства?
7. Які причини виникнення расових відмінностей народів світу ви знаєте?
8. Коли виникли расові відмінності між людьми?
9. Які чинники впливають на расоутворення?
10. Сутність процесу адаптації.
11. Яку роль відіграє географічна ізоляція в процесі расоутворення?
12. Сутність поняття “генний дрейф”.
13. Які напрями сучасних расотворчих процесів ви знаєте?

Література [1; 3; 6; 7–13; 28; 30; 40]

Тема 13. Антропологічна структура народів Європи і Африки

Ключові поняття: тевтонська, альпійська та середньоморська раси, реліктові антропологічні комплекси, малі раси Європи: атланти-

балтійська, біломоро-балтійська, індо-середземноморська, балкано-кавказька, середньоевропейська; малі раси Африки: негрська, негрильська та бушменська.

Треба знати антропологічні класифікації населення Європи кінця XIX — початку XX ст. Схема І. Ріпеля (тевтонська, альпійська та середземноморська раси) і Й. Денікера (північна, східна, іберійсько-острівна, західна, середземноморська, адриатична, або динарська раси).

Ознайомитися з сучасними антропологічними класифікаціями народів Європи, північною та південною гілками європеїдів. Особливості носіїв північних (атлантико-балтійська та біломоро-балтійська малі раси), південних (індо-середземноморська та балкано-кавказька малі раси) та перехідних (середньоевропейська мала раса) рис великої європеїдної раси. Особливості палеоевропейського та лопарського-го реліктових антропологічних комплексів.

Антропологічні класифікації народів Африки. Поширення рис індо-середземноморської раси на півночі континенту серед арабської та берберської людності. Негроїдні народи середньої та південної смуги Африки — представники негрської, негрильської та бушменської малих рас. Людність перехідної ефіопської раси на північному сході континенту. Фізичний тип мальгашів Мадагаскару.

Теми рефератів

1. Антропология про корінну людність Африки.
2. Расове різноманіття населення Європи.

Питання і завдання для самоконтролю

1. І. Ріпеля про класифікацію народів Європи.
2. Шість основних рас Європи за Й. Денікром.
3. Характеристика атлантико-балтійської раси.
4. Ознаки представників біломоро-балтійської раси.
5. Яка раса Європи вважається найчисельнішою?
6. Особливості балкано-кавказької та лопарської рас.
7. Опишіть представника палеоевропейської раси.
8. Які малі раси корінного населення Африки ви знаєте?
9. Риси індо-середземноморської раси.
10. Охарактеризуйте негрську расу.
11. Наведіть основні ознаки представників негрильської раси.
12. Антропологічні особливості населення о. Мадагаскар.

Література [1; 3; 6—13; 28; 30; 40]

Тема 14. Антропологічна структура народів Азії

Ключові поняття: монголоїдні, європеїдні та австралоїдні антропологічні типи; далекосхідна мала раса, північноазійська мала раса, малі перехідні раси, ведоїдна раса.

Вивчаючи тему, слід звернути увагу на загальна характеристику населення Азії (монголоїдний, європеїдний та австралоїдний антропологічні типи).

З'ясувати особливості двох гілок “класичних” монголоїдів: тихоокеанську до якої входять далекосхідна та південноазійська мала раса, й північну, що охоплює північноазійську й арктичну малі раси монголоїдів.

У цій темі бажано розглянути антропологічні особливості населення Китаю та Кореї як представників далекосхідної малої раси. Фізичний тип корінної людності Сибіру, Монголії, Північного Китаю — представників північноазійської малої раси. Особливості етнічних груп Чукотського півострова. Різновиди європеїдних індо-середземноморської (народи Близького Сходу й Ірану, окремі етнічні групи Закавказзя, Середньої Азії, Пакистану, Афганістану тощо) та балкано-кавказької (деякі етнічні групи Закавказзя та Передньої Азії) європеїдних малих рас. Південно-Сибірська, уральська, південноіндійська (дравідська) й курильська малі перехідні раси.

Особливої уваги заслуговує ведоїдна раса на території Південної Азії як грацильний варіант австралоїдів. Представники меланезійської раси на території Південно-Східної Азії.

Теми рефератів

1. Расова класифікація народів Азії.
2. Монголоїдна раса — найчисельніша раса Азії.
3. Антропологічні особливості населення Китаю та Кореї.
4. Дослідження людей південносибірської раси.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Люди яких рас населяють територію Азії?
2. На які гілки поділяють монголоїдну расу?
3. Характеристика людей далекосхідної раси.
4. Особливості південноазійської раси.
5. Назвіть представників північноазійської малої раси.
6. Яка раса поширена на Чукотському півострові?

7. Охарактеризуйте представника уральської раси.
8. Ареал південносибірської раси.
9. Наведіть основні ознаки ведоїдної раси.
10. Як ще називають аравійську расу?
11. Як утворилася айнська або курильська раса?

Література [1; 3; 6–13; 28; 30; 40]

Тема 15. Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії

Ключові поняття: північноамериканська, середньоамериканська, патагонська та південноамериканська малі раси, американська мала раса.

Вивчаючи тему, слід дослідити корінне населення Америки та нащадків європейських колоністів виходячи з даних антропології. Класифікація Й. Денікера (північноамериканська, середньоамериканська, патагонська та південноамериканська малі раси). Сучасні уявлення про антропологічні особливості індіанців Північної та Південної Америки. Поширення рис арктичної раси на півночі континенту серед ескімосів — корінної людності цього регіону.

З'ясовуючи антропологічну характеристику населення Австралії та Океанії, треба пам'ятати: серед сучасної людності Австралії переважають носії європеїдних рис. Аборигени Австралії як представники австралійської раси. Різновиди малої меланезійської раси на острові Нова Гвінея та дрібних островах Меланезії. Особливості папуаського антропологічного типу.

Своєрідність фізичних рис перехідної полінезійської раси, поширеної на Новій Гвінеї, островах Полінезії та Мікронезії.

Теми рефератів

1. Антропологічний склад населення Америки.
2. Расова класифікація народів Океанії.
3. Особливості расового поділу населення Австралії.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Специфіка населення Америки.
2. Характеристика індіанців Америки.
3. Які раси американських індіанців ви знаєте?
4. Охарактеризуйте американську малу расу.

5. Яка раса становить більшість в Австралії?
6. Особливості австралійської раси.
7. В якій місцевості поширена меланезійська мала раса?
8. Які расові ознаки властиві папуасам?
9. Хто детально описав папуасів Нової Гвінеї?
10. Опишіть особливості полінезійської раси.

Література [1; 3; 6–13; 28; 30; 40]

Тема 16. Антропологічний склад українського народу

Ключові поняття: адриатична, або динарська раса, українська антропологічна експедиція, антропологічні зони на території сучасної України, етногенетичні зв'язки.

Слід розглянути основні віхи антропологічного вивчення українського народу. Сутність антропологічної концепції Ф. Вовка (відносна антропологічна однорідність та приналежність українців до адриатичної, або динарської раси). Українська антропологічна експедиція 1956–1963 рр. Гематологічні, одонтологічні та дерматогліфічні дослідження українців.

Антропологічний склад сучасного населення України. Антропологічні зони на території історичних українських земель. Ступінь антропологічної однорідності і місце українців у системі антропологічних типів Європи. Основні напрями етногенетичних зв'язків українського народу.

Дослідити роль іранського, балтського, тюркського, фракійського та фінського компонентів у формуванні фізичних рис сучасної української людності.

Теми рефератів

1. Первісне заселення теренів України.
2. Антропологічний склад українського народу.
3. Феногеографічні області України.
4. Генетичні витоки українців у світлі даних антропології.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Коли відбулося перше заселення території сучасної України?
2. Які були мезолітичні племена Дніпровського Надпоріжжя?
3. Які особливості морфологічного типу племен дніпровсько-до-нецької культурно-історичної спільності доби неоліту?

4. Чи контактували між собою землеробські та скотарські племена енеолітичної доби?
5. Які фізичні риси були притаманні племенам катакомбної культури?
6. Де слід шукати генетичні витоки кімерійців, скіфів та сарматів?
7. Які етнічні групи входили до конгломерату племен Черняхівської культури?
8. Чим можна пояснити антропологічну неоднорідність племен салтівської культури?
9. Які відмінності фізичного типу окремих груп давньоруської людності України ви знаєте?
10. Які антропологічні області виокремлюють на етнічних теренах українського народу?

Література [3; 8; 9; 15; 19; 26; 32; 33]

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I. Антропологія як наука

Тема 1. Наука антропологія сутність та історія розвитку

1. Зміст антропології як науки її структура, місце в системі наук.
2. Антропологічні ідеї епохи Античності.
3. Розвиток антропологічних ідей у Середньовіччі.
4. Формування антропології як окремої науки.
5. Розвиток антропології як науки в Україні.

Література [1–3; 7–13; 19; 21; 35]

Змістовий модуль II. Методики та методи антропологічних досліджень

Тема 2. Методи антропологічних досліджень

1. Методика палеоантропологічних досліджень.
2. Одоронтологічні дослідження в антропології.
3. Характеристика методики дерматогліфічних досліджень в антропології.
4. Особливості гематологічних досліджень.

Література [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Змістовий модуль III. Антропогенез як галузь антропології

Тема 3. Місце людини в природі. Еволюційні теорії походження людства

1. Сутність поняття та основні етапи антропогенезу.
2. Місце людини в природі.
3. Порівняльна характеристика людини, гомініда та примата.
4. Еволюційна теорія К. Ліннея.
5. Характеристика еволюційних уявлень Ж.-Б. Ламарка.
6. Еволюційна теорія Ч. Дарвіна.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 4. Еволюційні види людей

1. Архантропи (найдавніші люди).
2. Палеоантропи (давні люди).
3. Неоантропи (людина сучасного фізичного типу).

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37]

Змістовий модуль IV. Расовий поділ людства

Тема 5. Варіації антропологічних ознак людства як чинник виникнення рас

1. Мінливість морфологічних ознак людини.
2. Мінливість дерматогліфічних та гематологічних ознак.
3. Історія рас. Чинники походження рас.
4. Основні расові класифікації людства.

Література [1; 3; 6; 7–13; 28; 30; 40]

Тема 6. Расовий поділ населення земної кулі

1. Антропологічний склад населення Африки.
2. Антропологічний склад населення Європи.
3. Антропологічний склад населення Азії.
4. Антропологічний склад населення Америки.
5. Антропологічний склад населення Австралії та Океанії.

Література [1; 3; 6–13; 28; 30; 40]

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запропоновані тестові завдання можуть використовуватися як для поточного, так і для підсумкового контролю знань студентів з дисципліни “Антропология”. Тестування складається з 70 тестових завдань з основних розділів курсу, кожне з яких містить декілька варіантів відповіді. Студентам пропонується вибрати правильні варіанти відповідей.

- 1. Визначити, що в перекладі з грецької мови означає термін “антропология”:*
  - а) наука про виникнення людини;
  - б) наука про філософське значення слова “людина”;
  - в) наука про людину;
  - г) наука про багатоманітність людини в часі та просторі.
- 2. Зазначте, хто з античних мислителів увів до наукового обігу термін “антропология”:*
  - а) Сократ;
  - б) Аристотель;
  - в) Лукрецій Кар.
- 3. Визначити, чи можливе практичне використання результатів антропологічних досліджень:*
  - а) ні, тому що антропология — це суто фундаментальна наука;
  - б) так, антропология має суто прикладне значення в криміналістиці, в роботах з ідентифікації історичних осіб, роботах з антропологічної стандартизації промислових виробів.
- 4. Детальні відомості про культуру і побут скіфів Північного Причорномор’я містить така праця античного автора:*
  - а) “Про природу речей” Лукреція Кара;
  - б) 4-та книга “Історій” Геродота;
  - в) “Про повітря, води й місцини” Гіппократа.
- 5. Автором першої у світі расової класифікації людства є:*
  - а) Карл Лінней;
  - б) Франсуа Берньє;
  - в) Жорж Бюфон.
- 6. Антропологічне товариство вперше було засновано в:*
  - а) Парижі;
  - б) Лондоні;
  - в) Берліні.

7. *Азійське походження корінного населення Америки вперше довів:*
  - а) П. Брока
  - б) А. Хрдлічка;
  - в) Р. Мартін.
8. *Засновником української антропології вважається:*
  - а) Павло Чубинський;
  - б) Федір Вовк;
  - в) Василь Дяченко.
9. *З'ясувати, чи є синоніми поняття “фізична антропология” та “біологічна антропология”:*
  - а) так, це одна й та сама наука;
  - б) це дві різні галузі однієї науки;
  - в) ні, це різні науки.
10. *Визначити, яким терміном у біології називають учіння про варіації будови об'єкта, його форми та структури:*
  - а) мінливість;
  - б) морфологія;
  - в) ауксологія;
  - г) гносеологія.
11. *Напрямок антропології, який вивчає міжгрупову мінливість папілярних узорів на пальцях і долоні людей, називається:*
  - а) краніологія;
  - б) одонтологія;
  - в) дерматогліфіка.
12. *Напрямок антропології, який вивчає будову черепа людини, називається:*
  - а) краніологія;
  - б) одонтологія;
  - в) дерматогліфіка.
13. *Визначити, за якою системою поглядів, історія життя на земній кулі розглядається як загальний, поступовий та закономірний розвиток, що відбувається за принципом “від простого до складного”:*
  - а) релігійна доктрина;
  - б) еволюціонізм;
  - в) креаціонізм;
  - г) мутаціонізм.
14. *Антропогенез — це розділ антропології, який вивчає:*
  - а) сучасних та викопних приматів;

- б) процес виникнення людини;
  - в) мінливість фізичних ознак;
  - г) різноманіття людства.
15. *Визначити, яка істота вперше засвоїла прямоходіння:*
- а) дріопітек;
  - б) рамапітек;
  - в) австралопітек.
16. *Зазначити, який середній об'єм мозку був властивий австралопітекам:*
- а) близько 400 см³;
  - б) близько 500 см³;
  - в) близько 700 см³.
17. *Термін "популяція" з точки зору антропології означає:*
- а) сукупність особин одного виду, які займають певну територію;
  - б) ізольована сукупність особин одного виду, що характеризуються спільністю походження, місця існування та спільним генофондом;
  - в) всі люди, які проживають в певній місцевості, що відрізняються від інших місцевих мешканців за декількома антропологічними ознаками;
  - г) в антропології цей термін не застосовується.
18. *Визначити, де, на думку переважної більшості сучасних вчених, розташовувалась праатьківщина людства:*
- а) у Південно-Східній Азії;
  - б) Східній Африці;
  - в) Сибіру.
19. *Гіпотезу про сибірську праатьківщину людства висунув:*
- а) Микола Чебоксаров;
  - б) Валерій Алексєєв;
  - в) Юрій Молчанов.
20. *Визначити, за якою теорією людина створена вищою надприродною істотою:*
- а) креаціонізму;
  - б) дарвінізму;
  - в) глобального еволюціонізму;
  - г) мутаціонізму.

21. *Зазначити, яку назву має найдавніша у світі археологічна культура:*
- а) олдувайська, або олдованська;
  - б) ашельська;
  - в) мустьєрська.
22. *Вперше в загальному виді обґрунтував теорію природного відбору:*
- а) Геккель;
  - б) Енгельс;
  - в) Ламарк;
  - г) Дарвін.
23. *Основною причиною еволюції предків людини Г. Вейнерт вважав:*
- а) зміну кліматичних умов;
  - б) прагнення до самовдосконалення;
  - в) втручання Бога;
  - г) зміна фауністичних комплексів.
24. *Найближчими до людини приматами є:*
- а) шимпанзе;
  - б) горила;
  - в) павіан;
  - г) орангутанг;
  - д) лемури;
  - е) гвереча.
25. *Найпримітивніші сучасні примати, яких за їх примітивність навіть часто виключають з цього ряду, це:*
- а) лемури;
  - б) довгоп'яти;
  - в) тупайї;
  - г) плезіадопіси.
26. *Шимпанзе не можуть говорити, тому що:*
- а) їх мозок дуже примітивний;
  - б) вони примати;
  - в) в них немає мислення;
  - г) їх голосовий апарат морфологічно не пристосований до мови.
27. *Визначити, чи правильне судження, що шимпанзе використовують знаряддя праці:*
- а) так;
  - б) ні.

28. *Визначити, чи правильне судження, що людина належить до ряду вузьконосих мавп:*
- а) так;
  - б) ні.
29. *Згідно концепції О. Лавджоя, прямоходіння виникло через:*
- а) похолодання, яке призвело до зменшення площі тропічних лісів;
  - б) виходу в савани, де гомініди встали на дві ноги, щоб дивитися над високу траву;
  - в) подовження періоду дитинства та необхідності догляду за потомством;
  - г) необхідність вивільнення рук для трудової діяльності.
30. *Найбільш вірогідною прабатьківщиною перших прямоходячих гомінід є:*
- а) Австралія;
  - б) Азія;
  - в) Африка;
  - г) Європа.
31. *Гомінідна тріада включає:*
- а) прямоходіння;
  - б) маленькі клики;
  - в) трудовий п'ясток;
  - г) великий мозок;
  - д) відсутність хвоста.
32. *До ранніх Ното зараховують:*
- а) "Людину умілу";
  - б) "Людину працюючу";
  - в) "Людину прямоходячу".
33. *Зазначити, хто з еволюційних попередників сучасних людей був творцем олдувайської, або олдованської культури:*
- а) гомо хабіліси;
  - б) пітекантропи;
  - в) неандертальці.
34. *Гомо хабілісам був властивий такий середній об'єм мозку:*
- а) близько 500 см³;
  - б) близько 750 см³;
  - в) близько 900 см³.
35. *Е. Дюбуа виявив кісткові рештки пітекантропів у:*
- а) Європі;

- б) Південній Африці;
в) Південно-Східній Азії.
36. *Вперше виявили кісткові рештки синантропів у:*
а) печері Драхенлох (Швейцарія);
б) печері Сванткранс (Південна Африка);
в) печері Чжоукоудянь (Китай).
37. *Наскільки мистецтво з'явилося:*
а) приблизно 800 тис. років тому з виникненням архантропів;
б) приблизно 300 тис. років тому з виникненням палеоантропів;
в) приблизно 65 тис. років тому в неандертальців Європи;
г) приблизно 40 тис. років тому з появою Homo sapiens.
38. *Архантропам був властивий такий середній об'єм мозку:*
а) близько 700 см³;
б) близько 1000 см³;
в) близько 1400 см³.
39. *На теренах Європи з'явилися перші люди:*
а) близько 1 млн років тому;
б) близько 300 тис. років тому;
в) близько 40 – 35 тис. років тому.
40. *Так звані класичні неандертальці мешкали в:*
а) Азії;
б) Європі;
в) Африці.
41. *Зазначити, який був середній зріст “класичних” неандертальців:*
а) 145 – 146 см;
б) 155 – 156 см;
в) 165 – 166 см.
42. *Кісткові рештки так званих прогресивних неандертальців виявили:*
а) у Західній Європі;
б) на Близькому Сході;
в) в Африці.
43. *Культура верхнього палеоліту належить:*
а) австралопітекам;
б) пітекантропам;
в) неандертальцям;
г) кроманьйонцям.

44. *За концепцією моноцентризму людина сучасного фізичного типу виникла в:*
- а) одному досить обмеженому регіоні земної кулі;
  - б) декількох регіонах планети;
  - в) двох основних регіонах земної кулі;
  - г) одному, але доволі обширному регіоні.
45. *З'ясувати, на якому материках виник вид людини сучасного фізичного типу:*
- а) Африка;
  - б) Америка;
  - в) Азія;
  - г) Європа.
46. *Визначити, в чому найбільша відмінність людини сучасного фізичного типу від людей, що жили 40 тис. років тому:*
- а) округла потилиця;
  - б) прямоходіння, маленькі клики, великий мозок;
  - в) мова, поява мистецтва, виникнення релігії, значне ускладнення поведінки.
47. *Середній об'єм мозку сучасної людини становить:*
- а) близько 1000 см³;
  - б) близько 1450 см³;
  - в) близько 1800 см³.
48. *Найбільш суттєва відмінність понять “раса” та “етнос” полягає у тому що:*
- а) для характеристики рас застосовується біологічні ознаки, для характеристики етносу — соціальні;
  - б) для характеристики рас застосовується соціальні ознаки, для характеристик етносу — біологічні;
  - в) для характеристики рас застосовується соціо-біологічні ознаки, для характеристики етносу — соціальні;
  - г) для характеристики рас застосовується біологічні та лінгвістичні ознаки, для характеристики етносу — лише біологічні.
49. *Визначити, за якою концепцією всі люди належать до одного виду, а відмінності між ними дозволяють виділити лише різновиди, що виникли через різницю зовнішніх умов та історії:*
- а) полігенізм;
  - б) антропогенез;
  - в) моногенізм;
  - г) расогенез.

50. *Визначити, які ознаки є класичними расовими:*
- а) мова;
  - б) культурні відмінності;
  - в) риси зовнішності;
  - г) генетичні маркери.
51. *З'ясувати, чи правильне судження, що така ознака, як мова, не може використовуватися в расознавстві:*
- а) так;
  - б) ні.
52. *До основних чинників расоутворення належать:*
- а) метисація;
  - б) культурний обмін;
  - в) адаптація;
  - г) ізоляція;
  - д) мовні відмінності;
  - е) автогенетичні процеси.
53. *Визначити, чи правда, що мінливість рас — це неперервний процес:*
- а) так;
  - б) ні.
54. *Метисація двох антропологічних типів призводить до:*
- а) згладжування їх відмінностей;
  - б) виникнення нового антропологічного типу;
  - в) згладжування їх відмінностей та виникнення нового антропологічного типу;
  - г) еволюції вихідних варіантів.
55. *Американоїдна раса виникла з популяцій:*
- а) негроїдної раси;
  - б) австрало-ведичної раси;
  - в) європеїдної раси;
  - г) монголоїдної раси.
56. *З'ясувати, чи можна визначити расову приналежність конкретної людини:*
- а) так;
  - б) так, але досить складно, оскільки расові відмінності дуже мінливі;
  - в) ні.

57. *З'ясувати, наскільки тісно пов'язані расові ознаки та мова:*
- а) абсолютно не пов'язані;
  - б) пов'язані на рівні великої мовної родини.
58. *Визначити, якому процесу відповідає термін метисація:*
- а) змішання різних антропологічних типів;
  - б) проникнення в мову однієї групи слів та граматичних систем з мови іншої мовної родини;
  - в) культурний обмін, пов'язаний з товарними відносинами докласових суспільств.
59. *Визначити, чи може популяція бути поліетнічною:*
- а) так;
  - б) ні.
60. *Формування фізичних рис великих рас завершилось:*
- а) у добу нижнього палеоліту;
  - б) на межі верхнього палеоліту і мезоліту;
  - в) під час "великого переселення народів".
61. *Серед народів світу найнижчий зріст властивий:*
- а) лопарям Лапландії;
  - б) пігмеям (негрильям) Центральної Африки;
  - в) бурятам Прибайкалля.
62. *З'ясувати, в якому регіоні земної кулі в людей переважає лопато-подібна форма різців:*
- а) в Африці;
  - б) Азії;
  - в) Австралії.
63. *Визначити, представникам якої раси властивий найвищий дельтовий індекс:*
- а) європеїдам;
  - б) монголоїдам;
  - в) негроїдам.
64. *Аїні належать до раси:*
- а) монголоїдної;
  - б) перехідної;
  - в) австралоїдної.
65. *Зазначити, чи збігаються антропологічні та лінгвістичні класифікації народів світу:*
- а) збігаються;
  - б) не збігаються;
  - в) збігаються в окремих випадках.

66. Автором “Трактату про нерівність людських рас” є:
- А. Гобіно;
  - Ваше де Ляпуж;
  - М. Міклухо-Маклай.
67. Найдавніша археологічна пам’ятка на території України у:
- Закарпатті;
  - Криму;
  - Нижньому Подніпров’ї.
68. Носіям дніпро-донецької археологічної культури був притаманний такий антропологічний тип:
- давньосередземноморський;
  - протоєвропеоїдний;
  - монголоїдний.
69. З’ясувати, в якому регіоні України досі можна простежити окремі ознаки протоєвропеоїдного антропологічного типу:
- у Карпатах;
  - Правобережному Поліссі;
  - Середній Наддніпрянщині.
70. З’ясувати, в якому регіоні України найчастіше зустрічаються люди зі світлим кольором волосся та очей:
- у чернігівському Поліссі;
  - на Волині;
  - у Карпатах.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Сутність антропології як науки.
2. Предмет і основні розділи антропології.
3. Антропологічні дані як джерело історичної інформації.
4. Основні етапи формування антропологічних знань.
5. Зародження антропологічних знань у добу Античності та Середньовіччя.
6. Визначальні риси людини, завдяки яким вона посідає панівне місце в природі за Аристотелем.
7. Геродотові “Історії” як джерело антропологічних знань.
8. Перші антропологічні класифікації людства.
9. Натуралісти й філософи XVIII — початку XIX ст. про місце людини у природі.

10. Расознаваччі студії XVIII — першої половини XIX ст.
11. Моногенізм і полігенізм.
12. Дарвінізм та його вплив на розвиток антропологічної науки.
13. Виникнення антропологічних товариств та їх роль в історії науки про людину.
14. Знахідки кісткових решток стародавніх людей у другій половині XIX — першій половині XX ст.
15. Основні напрями розвитку сучасної антропології.
16. Палеоантропологічні відкриття у другій половині XX ст.
17. Федір Вовк — засновник вітчизняної антропології.
18. Розвиток антропології в Україні впродовж XX ст.
19. Загальні уявлення про методи антропологічних досліджень.
20. Методика палеоантропологічних досліджень.
21. Методика збирання, система обліку і архівації палеоантропологічних матеріалів під час археологічних розкопок.
22. Основні принципи створення “документальних антропологічних портретів”.
23. Визначення статі та віку на підставі антропологічних даних.
24. Соматометрія та соматоскопія.
25. Методика одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень.
26. Місце людини в природі.
27. Визначальні риси людини, завдяки яким вона перебуває на найвищому щаблі історико-еволюційного розвитку органічного світу.
28. Основні етапи антропогенезу.
29. Найдавніші еволюційні витоки людини.
30. Загальна характеристика креаціонізму.
31. Поділ роду *Homo* за Карлом Ліннеєм?
32. Суть теорії антропогенезу Ж. Б. Ламарка.
33. Трудова теорія Ф. Енгельса.
34. Відмінності між людиною і твариною.
35. Австралопітеки — безпосередні попередники людей.
36. Морфологічні особливості “людини вмілої” та її роль в еволюційній історії людства.
37. Проблема межі між людиною та твариною.
38. Сутність поняття “гомінідна тріада”.
39. Фактори і критерії гомінізації.
40. Фізичний тип і спосіб життя найдавніших людей — архантропів.

41. Фізичний тип і спосіб життя давніх людей — палеоантропів.
42. Час і місце виникнення людини сучасного фізичного типу.
43. Фізичний тип і спосіб життя кроманьйонців Західної Європи.
44. Людність доби верхнього палеоліту на теренах Східної Європи.
45. Сучасна наука про праатьківщину людства.
46. Розвиток мозку предків сучасних людей, виникнення мовлення та мислення.
47. Зародження найдавніших релігійних уявлень.
48. Виникнення общинно-родового ладу.
49. Зародки духовного життя людства.
50. Виникнення первісного мистецтва.
51. Соціальні аспекти антропогенезу.
52. Рушійні сили антропогенезу.
53. Організація влади у первісних людей.
54. Морфо- і соціогенез.
55. Гіпотези походження людини.
56. Чинники антропогенезу.
57. Роль полювання в процесі розвитку людини.
58. Первинні види згуртованості.
59. Виникнення соціальних норм.
60. Громада як форма організації людей верхньопалеолітичної доби.
61. Етапи розвитку психіки в процесі антропогенезу.
62. Історія рас.
63. Основні принципи антропологічних класифікацій.
64. Великі раси, малі раси, антропологічні типи.
65. Співвідношення расових, етнічних і лінгвістичних класифікацій народів земної кулі.
66. Варіації соматологічних ознак серед сучасного населення земної кулі.
67. Варіації зросту та пропорцій тіла серед населення земної кулі.
68. Мінливість одонтологічних і дерматогліфічних ознак серед населення земної кулі.
69. Антропологічний склад населення Європи.
70. Проблема первісного заселення Америки виходячи з даних антропології.
71. Антропологічний склад населення Африки.
72. Антропологічний склад населення Азії.
73. Антропологічний склад населення Америки.
74. Антропологічний склад населення Австралії.

75. Антропологічна характеристика папуасів Нової Гвінеї.
76. Сучасна наука про причини виникнення расових відмінностей народів світу.
77. Чинники расотворчих процесів.
78. Вплив зовнішнього середовища на формування расових ознак.
79. Географічна ізоляція та змішування як чинники расогенезу.
80. Первинні і вторинні центри расоутворення у Старому Світі.
81. Зміни расових ознак у ході соціально-економічного розвитку людства.
82. Расистські концепції другої половини XIX — XX ст.
83. Раси, психіка, культура.
84. Основні напрями сучасних расотворчих процесів.
85. Антропологічний склад українського народу: загальна характеристика.
86. Північна антропологічна зона України.
87. Центральна антропологічна зона України.
88. Західна антропологічна зона України.
89. Південна антропологічна зона України.
90. Генетичні витоки українців у світлі даних антропології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексеев В. П.* Историческая антропология и этногенез. — М.: Наука, 1989.
2. *Антропология* на пороге III тысячелетия. — М., 2003. — Т. 1, 2.
3. *Антропология: Хрестоматія: Учеб. пособие / Л. Б. Тарханов, Т. Е. Россолимо, И. А. Московина-Тарханова.* — М., Воронеж, 2002.
4. *Бунак В. В.* Род Номо, его возникновение и последующая эволюция. — М.: Наука, 1980.
5. *Зубов А. А.* Палеоантропологическая родословная человека. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.
6. *Расы и общество.* — М.: Наука, 1982.
7. *Рогинский Я. Я., Левин М. Г.* Основы антропологии. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1955.
8. *Сегеда С.* Основи антропології. — К.: Либідь, 1995.
9. *Сегеда С.* Антропология. — К.: Либідь, 2001.

10. *Столяренко В. Е.* Антропология — системная наука о человеке: Учеб. пособие/ В. Е. Столяренко, Л. Д. Столяренко. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д: Феникс, 2004.
11. *Тевако Л.* Антропология: Учеб. пособие/ Л. Тевако, Е. Кметинский. — М.: Новое знание, 2004. — 400 с.
12. *Хомутов А. Е.* Антропология. — Ростов н/Д: Феникс, 2003.
13. *Хрисанфова Е. Н., Перевожчиков И. В.* Антропология. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1991.

Додаткова

14. *Алексеев В. П.* Становление человечества. — М.: Изд-во полит. лит., 1984.
15. *Алексеев В. П.* Географические очаги формирования человеческих рас. — М.: Мысль, 1985.
16. *Алексеев В. П., Дебец Г. Ф.* Краниометрия: методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1964.
17. *Алексеева Т. И.* Географическая среда и биология человека. — М.: Мысль, 1973.
18. *Вишневский Б. Н.* Естественная история человека (Очерк истории развития антропологии) // Вселенная и человечество. — Л., 1928. — Кн. 6.
19. *Восточные славяне.* Антропология и этническая история. — М.: Науч. мир, 1999.
20. *Герасимов М. М.* Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) // Тр. Ин-та этнографии АН СССР. — Нов. серия. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — Т. 28.
21. *Гинзбург В. В.* Элементы антропологии для медиков. — Л.: Гос. изд-во мед. лит., 1963.
22. *Гладкова Т. С.* Кожные узоры кисти и стопы обезьяны и человека. — М.: Наука, 1966.
23. *Данилова Е. И.* Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа. — К., 1971.
24. *Джохансон Д., Иди М.* Люси: Истоки рода человеческого. — М., 1984.
25. *Дубинин Н. П., Шевченко Ю. Г.* Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. — М.: Наука, 1976.
26. *Дяченко В. Д.* Антропологічний склад українського народу. — К.: Наук. думка, 1965.

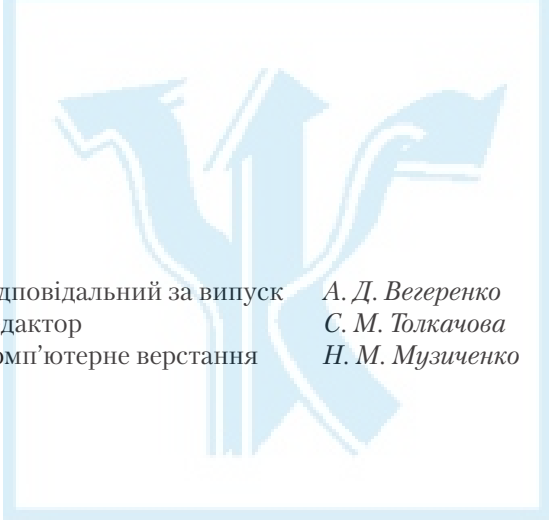

27. *Зубов В. В.* Одونتология: Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1968.
28. *Елинек Я.* Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага: Артия, 1982.
29. *Костебл Дж.* Неандертальцы. — М.: Мир, 1978.
30. *Левонтин Р.* Человеческая индивидуальность: наследственность и среда. — М.: Издат. группа “Прогресс — Универс”, 1993.
31. *Морфология человека: Учеб. пособие / Под ред. Б. А. Никитюка и В. П. Чтецова.* — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1983.
32. *Сегеда С.* Антропологічний склад населення трипільської культури // Персонал, 2004. — № 11. — С. 32–34.
33. *Сегеда С.* Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. — 256 с.
34. *Семенов С. А.* Развитие техники в каменном веке. — Л., 1968.
35. *Тегакко Л. И., Саливон И. И.* Основы современной антропологии. — Минск: Университетское, 1989.
36. *Туриніна О. Л.* Порівняльна психологія: Навч. посіб. / О. Л. Туриніна, Л. З. Сердюк. — К.: МАУП, 2005. — 228 с.
37. *Уайт Э., Браун Д.* Первые люди. — М.: Мир, 1978.
38. *Халдеева Н. И.* Антропозстетика. Опыт антропологических исследований. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.
39. *Харрисон Дж., Уайнер Дж., Теннер Дж и др.* Биология человека. — М., 1979.
40. *Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А.* Народы, расы, культуры. — М.: Наука, 1971.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Антропологія”	4
Методичне забезпечення самостійної роботи.....	5
Плани семінарських занять.....	25
Тестові завдання	27
Питання для самоконтролю	36
Список літератури	39

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *С. М. Толкачова*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Музиченко*

Зам. № ВКЦ-3635

Підп. до друку 30.03.09. Формат 60□84/16. Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний.
Ум. друк. арк. 2,44. Обл.-вид. арк. 2,28. Тираж 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*